

MACAR ETNOGRAF ISTVÁN GYÖRFFY VE KUZHEY MARMARA BÖLGESİ İNCELEME GEZİSİ (1918)

MELEK ÇOLAK*

I. Giriş

XX. yüzyıl başlarında Türk-Macar ilişkileri gelişmiş durumda idi. Osmanlı İmparatorluğunun Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ile ittifak yapması, kültürel ilişkilerin yanı sıra Türk Macar hükümetleri arasındaki siyasi ve ekonomik ilişkileri arttırarak, Türk-Macar dostluk ortamını güçlendirmişti¹. Her Avrupalı gücün ticari veya sömürge politikası olarak Osmanlı İmparatorluğu ile ilgilendiği gibi, Macaristan da Osmanlı İmparatorluğu ile kültürel ve ekonomik bağlantılara önem veriyor, ekonomik geleceğini doğuda görüyordu².

II. İnceleme Ekibi

1918 yılında Macar Hükümeti askerlik hizmetini yapan uzmanlardan Anadolu'nun kuzey sahillerinin araştırılması, taşranın ekonomik coğrafyasının ve folklorunun incelenmesi için bilimsel bir gezi planlamaya karar verdi. Ortaya konulan sonuçlar daha sonraki Macar Türk ekonomik ilişkilerinin temelleri olacaktı³. İnceleme ülkeye ekonomik gelirin yanı sıra doğru bilimleri için katkı da sağlayacaktı⁴. Ekip, Kont Pál Teleki'nin liyakatiyle kuruldu. Bu gezinin üyelerinin büyük bölümünü de O seçti. Gezinin teknik

* Doç. Dr. Muğla Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi.

¹ Melek Çolak, "Türk Macar İlişkileri ve Macaristan'ın Türk İnkılabına Bakışı (1919-1938)", Beşinci Uluslar Arası Atatürk Kongresi, 8-12 Aralık 2003, Bildiriler, Ankara Cilt:II, s.1253-1255.

² Had Történelmi Levéltár, (Askeri Tarih Arşivi-Macaristan) "A Magyarok Világháború-ban Törökharctér ", Dosszé:119/X, s.1-2; Alajos Paikert "Magyar lehetőségék a keleten" Turan, XIII. Évfolyam,1930, s.6-11.

³ Júlia Bartha, "A Kelehtutató Györfly István," Györfly István Írásai a Balkánról és Törökországról, Terebess Kiadó, Budapest 2001,s.8, "A Lenárd-féle kis-ázsiai expedíció," Györfly István Írásai a Balkánról és Törökországról, Terebess Kiadó, Budapest.s.51.

⁴ "Hírek", Turan, November-December 1918, 9-10 szám, 1918 s.624.

hazırlığını ve başkanlığını yedek yüzbaşı Dr. Jenő Lenárd yaptı.⁵ Ekspedisyonu düzenleyen Jenő Lenárd, (Bkz.Ek:V) Macar Turan Derneği'nin üyesiydi ve Budizm üzerinde yaptığı araştırmaları ünlü idi. İstanbul'da bulunan temsilciliğin ekonomik bölümünde yüzbaşı idi.⁶ Altı ay için düzenlenen bilimsel geziye şu kişiler katılmıştır:

Topografyacı ve hidroğrafyacı Dr.Emil Vidéky, Jeolog Dr. László Gábor, ziraatçı üsteğmen Kont Rezső Széchényi ve etnograf Dr. István Györffy⁷. Ekip 1918 Mayısında hareket etmeyi planlamakta idi. Ancak Dr.Jenő Lenárd'in yorgunluk bilmeyen çabıyla 1917 yılı sonundan başlayarak çalışmasına rağmen, hareket öncesi son engelleri giderinceye kadar bir yıl geçti. Heyet Eylül ortalarında yolculuk için hazır hale geldi. (Bkz.Ek:I,Ek:III) Aşağı yukarı 16 kişi, 32 at, 2 yük arabasıyla hareket ettiler⁸. Dilekler bu detaylıca düzenlenmiş geziyi dünya savaşının hiç etkilenmemesi yönünde idi⁹.

Macar kültürünün doğu unsurlarıyla ilgilenen ve "tepeden tırnağa doğu kültürünün büyüsinde yaşayan"¹⁰ ve dolaylı da olsa bilim dünyasına Gyula Németh gibi bir türkologun kazandırılmasında kısmen etkili bir kişi olan István Györffy,¹¹ (Bkz.Ek:II) 1918 sonbaharında Pál Teleki'nin ziyareti sayesinde bu ekibe katıldığı zaman, Balkanlarda başladığı çalışmalarını sür-

⁵ "A Lenárd-féle kis-ázsiai expedíció", s.51-52.

⁶ "Hírek:Magyar Tudományos Fehete-Tengeri Expedíció", Turán, Oktober 1918,8.szám, s.509-510.

⁷ Turán, Oktober 1918, 8. szám, s.509-510; "A lenárd féle.."s.51-52.

⁸ "A Lenárd- féle..." s.51-52.

⁹ Turán, Oktober 1918, s.509-510.

¹⁰ Bartha, a.g.m., s.6

* István Györffy (1884 Karcag-1939 Budapeşte): Karcag doğumlu etnograf István Györffy, Macar Etnografya araştırmasının Avrupalı düzeye yükselmesine hizmet eden bir bilim adamı idi. (Györffy István, Bkz. *Magyar Életrajzi Lexion*, Első Kötet, Akadémia Kiadó, Budapest 1967, s.642.) Kökeni nedeniyle güçlü bir şekilde Türk kültürü ve diline ilgi duydu. Klasik anlamda Türkolog olmamasına rağmen Hunlarla ilgili araştırmaları Macaristan'daki Hun Kültürünün tanınmasına katkıda bulundu. Realist bir tarzda Macar kültürünün doğu unsurları ile ilgilendi. (Bartha, s.5-6)

¹¹ Gyula Németh kendinden üst sınıfta olan ve daha sonra etnografya alanındaki yayınları ile büyük ün kazanan Györffy István ile tanıştığı zaman Györffy, O'na ileride ne olmak istediğini sordu. Klasik filolojiye düşkünlüğünü görünce O'na yarı şaka yarı ciddi şu öğütte bulundu: "Memleketimizde klasik filolog o kadar çoktur ki onlarla Tuna Nehri'ni doldurabilirsiniz. Şarkiyatçı bilgiler ise azdır." Ve arkadaşına Türk filolojisi üzerinde çalışması için salık verdi. Györffy'nin bu sözleri Németh'in kulağına küpe oldu. Türkçe öğrenmeye başladığı zaman 14 yaşında idi. (Bkz., Hamit Zübeyr Koşay. "Gyula Németh, *Bellesten*, Cilt: XLI, Sayı:161, Ocak 1977, s. 179).

dürmeyi istiyordu¹². Ekip 21 Eylülde Haydarpaşa kampından hareket ettiği zaman, ilk günlerde alışlagelen çocuk hastalıkları kendini gösterdi. Erat silahlı hizmete uygun olmayan yetersiz insanlardan ibaretti ki onlar kendi isteğiyle bu uzun yola gitmelerine rağmen, yol yorgunluğuna dayanamadılar. Atların hiç uygun olmadığı ortaya çıktı. Üzerinden gidilmemiş tepelik yollarda yük arabalarından hatta eşyanın büyük bölümünden ilk haftada vazgeçmeleri gerekti. Yüzbaşı Lenárd gezinin idari olarak yapılacak işlerini, üyeleri arasında paylaştırdı. Hareket geç kalmıştı. Oysa yaklaşan kış kurtajın acele etmesine işaret ediyordu. Bilimsel gözlem çok defa “*at sırtında*” gerçekleşti. Güzergah ve dinlenme yerleri şunlardı: (Bkz. Ek:IV,Ek:VI): 23 Eylülde Skutari’den hareket, 24-25 Eylülde Bulgurlu, 26’sında Ömerli, 27’sinde Hecizli, 28 Eylül 3 Ekim arası Şile, 4 Ekimde Kurucuköy, 5’inde Tekke, 6’sında Göksu, 7’sinde Çelebiköy, 8-10 Ekim arası Kandıra, 11’inde Karaçalı, 12’sinde Hacılar İskelesi, 13-14’ünde Sakarya Boğazı, 15’inde Karasu, 16’sında Melen, 17’sinde Akçeşehir, 18’inde Akkaya, 19’unda Alaplı, 20’sinde Çölmekçiler, 21’inde Kurdlar ve 22-27 Ekim arasında Ereğli. Kandıra’da manevi olarak ekibin üzerinde çok umutsuz olarak etki yapan, Bulgar cephesinin dağıldığı hakkında haberler geldi. Ereğli’de ise Almanların taşkömürü ocakları yanında yerleşmiş olduğunu gördüler. Yüzbaşı Lenárd İstanbul’a Ordu Komutanı General Pomiankowski’ye telgraf çekerek yolculuğun sürdürülüp sürdürülmeyeceği konusunda görüş istedi. Gelen cevap birkaç gün içinde geri dönülmesi yolunda idi. Dr.Vidéky ve Kont Széchényyi yükün büyük bölümü ve hastalanmış erat ile gemiye bindi. Kalkanlar, dizanteriden güçlüğü iyileşmiş yüzbaşı Lenárd ile kara yolundan Adapazarı istikametinde geri döndü. 28’inde Alaplı, 29’unda Yeniyer, 30’unda Bekçi, 31’inde Muhacirköy, 1 Kasımda Hendek, 2-3 Kasımda Adapazarı, 4 Kasımda Hacı İbrahim Çiftliği, 5 Kasımda Hereke, 6’sında Büyükdere beldesi üzerinden zorunlu yürüyüşle, 7 Kasımda tekrar Haydarpaşa kampına varıldı¹³. Bu arada Mondros Mütarekesi’nden sonra Avusturya-Macaristan ordusuna ait subay ve erat İstanbul’a Kasım sonunda ulaşmışlar, daha sonra Anadolu kısmında, sahil bölgesinde iki kampta toplanmıştı¹⁴. Türkiye’nin yaptığı ateşkes antlaşmasına göre Almanya-Avusturya-Macaristan ordularının 28 Kasım tarihine kadar Türkiye’den çıkması gerekiyordu¹⁵. 50 gün süren gezi sırasında fazla yürüyüş fiziksel olarak ekibi bitap düşürmüştü. Rusya yönünden esen Bolşevik rüzgarlar,

¹² Bartha, s.8

¹³ “A Lenárd-féle”, s.51-52

¹⁴ “A Magyarak Világháboruban”, Dosszié:119/x, s.7-8

¹⁵ “Hírek”, Turán, November-December 1918, 9-10 szám, s.624

Avusturya-Macaristan Monarşisinin dağılması, çoğunlukla Avusturyalı, Çek ve Hırvat erat üzerindeki disiplini bozdu. Bu askerlerin vatanlarından gelen üzgün haberler, hatta eve ulaşma ümidinin günden güne azalışı, daha sonra İtilaf Devletlerinin İstanbul'a girişi sonrası, Asya kıyılarında gözaltında tutulma onları ruhi olarak ta zayıflattı. 1 Aralık'ta László ve Széchényi Moda'ya, Lenárd Vidéky ve Györffy Maltepe'ye gönderildi. Artık topladıkları bilimsel malzemeyi İstanbul'da güvenlik altına almaktan başka çabaları olmadı¹⁶. Ülkelerine geri gönderilme başladığı zaman, ekip 7 Ocak 1919'da Haydarpaşa'dan gemiye bindi ve mayın tehlikesi arasında 10 gün sonra Trieste'ye ulaştı. Oradan trenle 21 Ocakta Macaristan'a geri döndü¹⁷.

III. István Györffy ve İnceleme Gezisinin Önemi

Savaş koşulları içinde büyük zorluklar pahasına da olsa bu özel görev gerçekleştirilmiştir¹⁸. Gezinin olumsuz yönlerini István Györffy şöyle anlatmaktadır:

*"Savaş pek çok bakımdan işimizi felce uğrattı. Sekiz yıldan beri silah altında olan bir ülke, etnografyaya ait koleksiyon yapmak için çok uygun bölge değil. Neredeyse her silaha sarılan insan savaş meydanındaydı ve erkekler yokken evlerine giremedik. Hatta çoğu kez uygun düştü ki köyde tek erkeğin bile olmamasına istinaden, kamp kurmamıza izin vermediler. Zaten folklorla ait konuları da çok toplayamazdık. Çünkü yük atlarımız başlangıçta ayrılmışlardı. Daha sonra cephemizin dağılışını duyunca, toplanmış folklor malzemesini yurda taşıyabilmemizdeki ümitlerimiz de yitti. Hal böyle iken malzemeler toplamaktan da kaçındık. Bölgemiz aslında ormanlık bölge olarak, maddi koleksiyon yapma sevimsiz bir iş olmazdı."*¹⁹

Bununla beraber István Györffy'nin deyimiyle Türk halkı ve resmi görevlilerin her yerde onları memnuniyetle karşılamaları ve Macar olduklarını bilir bilmez en fakir Türk köylerinin bile onlara iyi bakmaları, gezi ekibinin zor görevini nispeten hem kolaylaştırmış hemde olumlu etki yapmış olduğu açıktır²⁰.

Bu inceleme gezisinde István Györffy Anadolu'nun Kuzey Marmara bölümünün etnografik haritasını Ereğli ve Bolu hattına kadar aşağı yukarı

¹⁶ "A Lenárd féle...", s.52-53

¹⁷ "A Magyarok Világháboruban.", s.7-8; "A Lenárd-féle...", s.53; Peter Jung, The Austro-Hungarian Forces in World War I, 1914-1916, Series editör: Martin Windrow, Osprey Publishing Ltd, 2003, s.43

¹⁸ Bartha, s.8; Turán, November-December, 1918, 9-10 szám,s.624.

¹⁹ "A Lenárd féle..." s.53-54.

²⁰ a.g.m., s.54.

112.500km²lik bölgeyi redakte etmiştir.(Bkz.Ek:VII-a,EkVII-b) Bu haritayı iki nüsha olarak hazırlayıp birini Macaristan'a götürmeyi başarmıştır.Yol boyunca 650 tane etnografik fotoğraf çekmiştir. Bunlardan 150 tane üzerinde çalışılmamış film, bazı notlar ve çizimler İstanbul'da kalmıştır.* Györffy bu gezi sırasında çizdiği sözü edilen bu etnografik harita ile yerleşim coğrafyasına ait önemli bulgular ortaya koymuştur. Bölgede yaşayan Türk, Tatar, Çerkes, Laz, Gürcü, Kürt, Ermeni, Çingene, Yahudi gibi grupların yaşadığı alanları belirlemiştir²¹.

István Györffy'nin koleksiyonunun malzemesi özellikle belde coğrafyası açısından önemli idi. Bu bölgenin daha önce bu doğrultuda hiç araştırılmamış olması nedeniyle koleksiyon ayrıntılı idi. Bunun dışında zirai incelemeye de büyük önem verdi. Anadolu'yu araştıran diğer araştırmacıların genellikle incelemelerini yazın tamamlamış olmalarına rağmen, bu gezi ekibinin araştırmalarını sonbaharda bitirerek halk yaşamı ile ilgili olayları daha çok gözlemleyebilmeleri, bu koleksiyonun değerini artırmaktadır²². Júlia Bartha, István Györffy'i anlattığı makalesinde çizdiği haritadan dolayı, Györffy'nin çağını aştuğunu²³ yönteminin Macaristan'da araştırmacılar arasında yaygınlaşmamasına rağmen kartografi yöntemini kullanımı ile rehber rolü üstlendiğini açıklamaktadır²⁴. Bölgeyi karakterize eden etnik gruplar hakkındaki tasviri ve harita 1989'da yalnızca Peter Alford Andrews'in "*Etnic Group in the Republic of Turkey*" adlı eserinde yayımlanmıştır²⁵. István Györffy bu inceleme gezisi ile ilgili anılarından "*A Lénárd-féle kisázsiai expedíció*" adlı makalesinde söz etmektedir²⁶.

Anadolu'ya ait inceleme gezisi sonrası Györffy'nin Türkiye'ye yolculuk yapmak için daha fazla fırsatı olmamıştır. Fakat Türklüğe ait benzerliklerin daha iyi tanınması yararına Györffy, araştırmacıların değiş tokuşunu hız-

* István Györffy anılarında bu 150 tane filmi Macaristan'a götürme riskini göze alamadığını ve hemen getirilmese bozulacağından korktuğunu ifade etmektedir.(*agm*, s.53) Julia Bartha, István Györffy'i anlattığı makalesinde 150 fotoğraf ve çizimin askeri arşivde bulunduğu ve araştırmacıları beklediğini yazmaktadır. (*agm.*, s.8)

²¹ *agm.*, s. Harita.

²² "*A Lénárd féle...*" s.53.

²³ Bartha., s.9.

²⁴ *a.g.m.*, s.s. yok

²⁵ Bartha s.9.

²⁶ István Györffy'nin bundan başka Anadolu'yu anlatan başka makaleleri de vardır.O dönemde değişik dergilerde yayınlanan bu makaleler ve Györffy'nin Balkanlar hakkındaki incelemeleri, *Györffy István Írásai a Balkánról és Törökországról*" adı altında toplanmıştır.(Bkz.*a.g.e.*, s.1-95) Bu anılar Balkanlar ve Anadolu'nun bir etnograf gözü ile incelenmesi ve değerlendirilmesi açısından pek çok fotoğrafında yer alması nedeniyle son derece önemlidir.

landırmıştır. Başkurt kökenli Tagan Galimcan'ın dışında, Türkiye'den gençlerle de ilişki kurmuş ve onlar üniversite öğrenimlerini Macaristan'da tamamlamışlardır. Macaristan açısından Györffy, Türkiye açısından Hamit Zübeyir Koşay, iki ülke arasındaki bilimsel ilişkinin anahtar kişisi olmuştur²⁷.

IV. Sonuç

Türk-Macar ilişkilerinin en yoğun dönemi 1. Dünya Savaşı yıllarıdır. Savaş koşullarına rağmen Anadolu'nun ekonomik ve kültürel kaynaklarının araştırılması, Türk-Macar ilişkilerinin bu temele oturtulması Macar Hükümeti'nin amacı idi. Bu yüzden bilimsel gezi ekipleri kuruldu. Bunlardan biri Macar Etnografya uzmanı István Györffy'nin yer aldığı inceleme ekibi idi. 1918 yılında, 50 gün süren bu inceleme gezisi, önemli bulgular ortaya koymuştur. Etnograf István Györffy, Kuzey Marmara bölgesini belde coğrafyası ve etnografya açısından değerlendirmiş, Anadolu'nun sosyal, ekonomik, kültürel koşullarını yansıtan pek çok fotoğraf çekmiştir. Bulguları Türk kültürünün ve coğrafyasının ve Türk-Macar ilişkilerinin değerlendirilmesi açısından son derece önemlidir.

KAYNAKÇA

I. ARŞİV BELGELERİ (MACARİSTAN)

Had Történelmi Levéltár,(Askeri Tarih Arşivi): “*A Magyarok Világháboruban, Török Harctér*”, Dosszié:119/X

II. KİTAP VE MAKALELER

“*A Lenárd-féle kis-ázsiai expedíció,*” **Györffy István Írásai a Balkánról és Törökországról**, Terebess Kiadó, Budapest, 2001.

Bartha, Júlia; “*A Keletkutató Györffy István,*” **Györffy István Írásai a Balkánról és Törökországról**, Terebess Kiado Budapest 2001.

Çolak, Melek; “*Türk-Macar İlişkileri ve Macaristan'ın Türk İnkılabına Bakışı (1919-1938)*”, **Beşinci Uluslar Arası Atatürk Kongresi, 8-12 Aralık 2003, Bildiriler**, Cilt:II, Ankara, 2005.

“*Hírek*”, **Turán**, November-December, 9-10 szám, 1918.

“*Hírek:Magyar Tudományos Fekete-Tengeri Expedíció*”, **Turán**, Oktober, 8.szám, 1918.

²⁷ Bartha, s.10.

Jung, Peter; **The Austro-Hungarian Forces in World War I, 1914-1916**, Series editör: Martin Windrow, Osprey Publishing Ltd, 2003.

Koşay, Hamit Zübeyir; "Gyúla Németh", **Bellekten**, Cilt: XII, Sayı: 161, Ocak 1977.

Magyar Életrajzi Lexion, Első Kötet, Akadémia Kiadó, Budapest 1967.

Paikert, Alajos"; *Magyar lehetőségek a keleten*" **Turán**, XIII. évfolyam, 1930.

III. EKLER

Ek: I, III, IV, V, VI, VII-a, VII-b, "A Lenárd-féle kis-ázsiai expedíció," **Györffy István Írásai a Balkánról és Törökországról**, Terebess Kiadó, Budapest, 2001, s.54-55.

Ek:II, **Magyar Életrajzi Lexion**, Első Kötet, Akadémia Kiadó, Budapest 1967, s.643 'den alınmıştır.

Ek I - Gezi İnceleme Ekibi hareket etmeden önce (23.9.1918).

Ek II - István Györffy (1884 Karcag -1939 Budapeste).

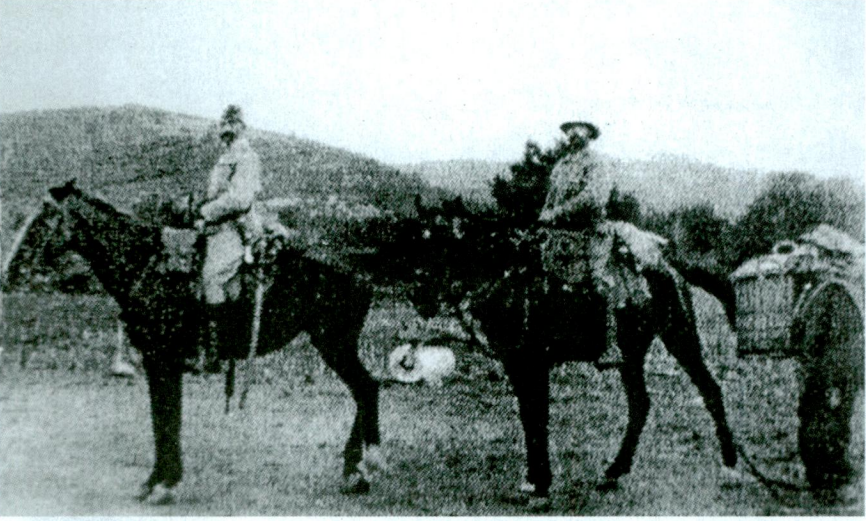
Melek Çolak

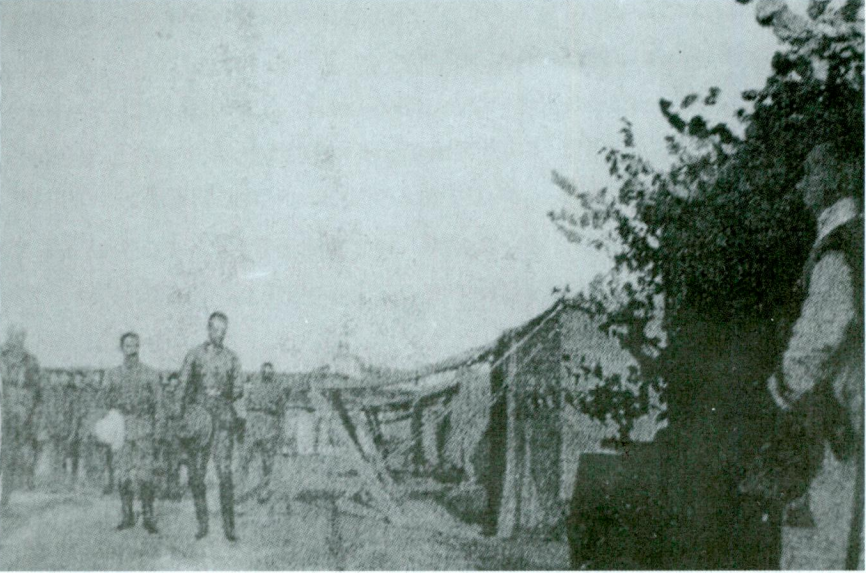
Ek III - Gezi Ekibi (soldan f6tr şapkali kişi Istvn Gy6rfly).

Ek IV - Gezi Ekibi Sultan iftlięi'nde.

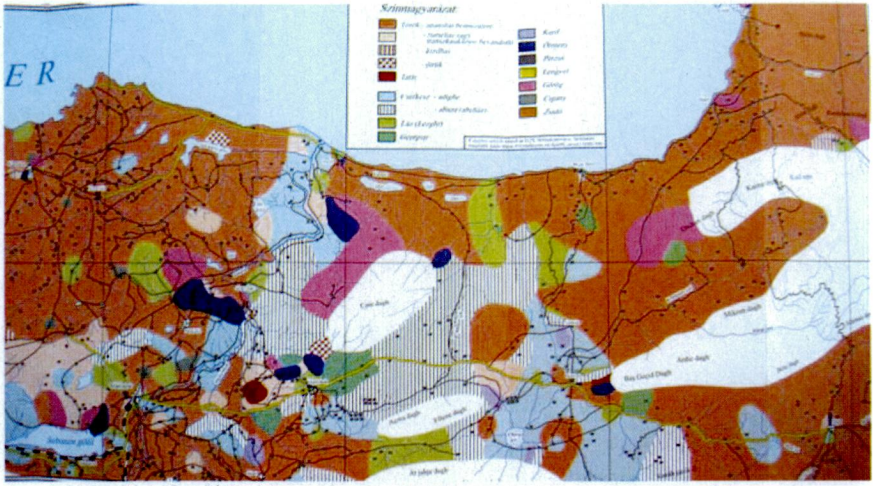

Ek V - Lénárd Jenő ve hizmetlisi (Düzce).

Ek VI - Haydarpaşa'da.

Melek Çolak

István Györfy tarafından inceleme gezisi sırasında çizilen Kuzey Marmara (Kuzey Bitinya) bölgesine ait 1919 tarihli etnografik harita : Ek:VII-a, Ek:VII-b.